

Р.К. Садықова*

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: roza.sadikova@mail.ru

ИРАНДЫҚТАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ЭТИКЕТІНДЕГІ ТААРОФТЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Аннотация. Мақала ирандықтардың қазіргі сөйлеу этикетіндегі кеңінен қолданылатын *таароф* жайында айтылады. Бұл – Иран мәдениетінде сыпайылық әдебінің бір түрі ретінде белгілі. Мәдениетаралық қарым-қатынас теориясы мен практикасы үшін таарофты барынша кеңінен зерттеу үлкен маңызға ие. Сол себепті мақалада таароф жайында ғалымдардың теориялық зерттеулеріне талдау жасалынады, сыпайылық теориясының негізгі постулаттары және парсы мәдениетіндегі сөйлеу этикетінің ұлттық ерекшеліктерінің мәселелері қарастырылады және соңында ирандықтардың күнделікті шынайы қарым-қатынаста қолданатын таарофтың лингвистикалық сипаты талданады.

Мақаланың мақсаты – ирандықтардың сөйлеу этикетіндегі таарофқа талдау жасау. Осыған орай, адресант пен адресат арасындағы қарым-қатынастың сыпайылық формада пайдалану ережелерін және иран халықтары арасындағы сөйлеу этикетіндегі *таарофтың* қолдану аясын лингвомәдениеттанымдық, салт-дәстүр тұрғысынан зерттеу. Мақаладағы мәселелерді зерттеу әдіснамасы лингвистика, әлеуметтану және прагмалингвистика салаларымен тығыз байланысты. Зерттеу барысында ирандықтардың сөйлеу этикетіне орай талдау, сипаттау, эмпирикалық және әлеуметтік ғылыми-зерттеу әдістері пайдаланылады.

Ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы сол мекендегі қалыптасқан ұлттық менталитет пен өзіндік заңдарына, ережелер мен қағидаттарына негізделуі тиіс. Өйткені сол ортада өмір сүретін адамдар қоғамның дамуына сай өркендеп, жетілетіні рас. Кез келген адам немесе тіл үйренуші сол халықтың тілдік этикетін жүзеге асыру үшін тілін үйреніп жатқан елдің ділін, дүниетанымын, салт-дәстүрін білуі керек, себебі халықтар мәдениетіндегі өзіндік ерекшеліктердің бірдей болмауы – қарым-қатынастың жүзеге асуына кері әсерін тигізуі немесе кедергілер туғызуы әбден мүмкін. Тіл үйренуші Иран мемлекетіне баратын кезде, сол елдің мәдени, лингвистикалық және мінез-құлық айырмашылықтарын білгені мәдениетаралық қатысым үшін маңызды.

Зерттеу нәтижелерін ЖОО тәжірибесінде тіл үйренушілерге парсы тілін оқытуда және ізденушілердің ғылыми-зерттеу жұмыстарында қолдану тиімді болады.

Тірек сөздер: этикет, қоғам, орта, мәдени, сыпайылық, ұлттық

Р.К. Садықова*

Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Қазақстан

*e-mail: roza.sadikova@mail.ru

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ТААРОФ В РЕЧЕВОМ ЭТИКЕТЕ ИРАНЦЕВ

Аннотация. В статье рассматривается таароф, который широко используется в современном речевом этикете иранцев. Таароф известен, как вежливая форма в иранской культуре. Тщательное изучение таароф важно для теории и применения межкультурной коммуникации. Поэтому в статье анализируются теоретические исследования ученых о таароф, рассматриваются основные постулаты теории вежливости и вопросы национальных особенностей речевого этикета в персидской культуре, и, наконец, анализируется языковая природа таароф, употребляемых иранцами в повседневном реальном общении.

Цель статьи – проанализировать таароф в речевом этикете иранцев. В связи с этим изучить правила использования вежливой формы общения между адресантом и адресатом и сферы применения таароф в речевом этикете у иранских народов с точки зрения лингвокультуры и традиций. Методология исследования проблем в статье тесно связана с областями языкознания, социологии и прагмалингвистики. В ходе исследования речевого этикета иранцев используются анализ, описание, эмпирические и социально-научные методы исследования.

Согласно исследованиям ученых, при общении люди должны учитывать особенности национального менталитета того или иного народа, их законы, правила и принципы. Следует признать, что с процветанием общества, люди всесторонне развиваются и взрослеют. Обучающемуся иранскому языку важно знать культурные, языковые и поведенческие различия для межкультурного общения.

Результаты исследования могут быть эффективно использованы как в студенческих исследовательских проектах, так и в обучении персидскому языку.

Ключевые слова: этикет, общество, среда, культура, вежливость, национальный

R.K. Sadykova*

Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: roza.sadikova@mail.ru

THE LINGUISTIC CHARACTER OF TAAROF IN SPEECH ETIQUETTE OF IRANIANS

Abstract. The word taarof is widely used in the modern speech etiquette of Iranians. Taarof is known as a form of polite literature in Iranian culture. The thorough study of taarof is important for the theory and application of intercultural communication. Therefore, the article analyzes the theoretical studies of scientists about taarof, considers the main postulates of the theory of politeness and issues of national features of speech etiquette in Persian culture, and lastly it analyzes the linguistic nature of taarof used by Iranians in everyday real communication.

The purpose of the article is to analyze the taarof in speech etiquette of Iranians. In this regard, to study the rules of using the polite form of communication between the addresser and the addressee and the scope of application of taarof in speech etiquette among Iranian peoples from the point of view of linguistic culture and traditions. The methodology of researching the issues in the article is closely related to the fields of linguistics, sociology, and pragmalinguistics. Analysis, description, and empirical and social scientific research methods are used in the course of the research on the speech etiquette of Iranians.

According to the research of scientists, people's communication with each other should be based on the national mentality and its own laws, rules, and principles established in that place. Admittedly, it is true that people living in that environment prosper and mature according to the development of society. A learner of any language should know the mentality, worldview, and traditions of the country where he is learning the language in order to implement the language etiquette of that nation because cultural differences might have a negative impact on the relationship or create obstacles.

When a language learner travels to the country of Iran, it is important for intercultural communication knows the cultural, linguistic and behavioural differences of that country.

It is effective to use the results of the research in the teaching of the Persian language to language learners and in the research work of students.

Key words: etiquette, society, environment, culture, politeness, national

Кіріспе

Әр халықтың салт-дәстүрі, эстетикалық өзіндік талғамы, әдеп нормалары заман ағымына сай өзгеріп отыратыны табиғи құбылыс. Оның өзі тілде көрініп, сөйлеу әдебінің нақты қағидаттары ретінде сөйлеу этикетін айқындайды. Жалпы сөйлеу этикеті ұдайы қайтадан пайда болмайды, олар «әлеуметтік мұраның» тәсілі ретінде мәдени дәстүр бойынша ұрпаққа беріліп отырады.

Иран қоғамында сұхбаттасушыға қарапайымдылық таныту ізгі қасиет деп санайды және әр адам сөйлескен кезде сұхбаттасушыға өзінің сыпайылығы мен сауаттылығын көрсетуге тырысады, өйткені бұл жақсылық нышаны. Осы орайда бір-бірінің әлеуметтік жағдайын ескере отырып, сұхбаттасушыға қатысты жүгіну формаларын дұрыс қолдану өте маңызды. Парсы тілінде бұл іс әрекеттерді іске асыру мақсатында жағдаяттарға сәйкес көмектесетін есімдіктер мен етістік формаларының кең ауқымы бар. Біз, әсіресе шет тілінде сөйлегенде, белгілі бір елдің сөйлеу ережелерін және осыған байланысты «сөйлеу мәдениеті» және «сөйлеу әдебі» деген ұғымдарды тереңінен ұғынуымыз керек.

А.А. Алмазова сөйлеу мәдениеті туралы былай айтады: «Ауызша және жазбаша әдеби тілдің нормаларын меңгеру, сөйлеудің мақсаты мен мазмұнына сәйкес әр түрлі қарым-қатынас жағдайында пайдалана білу» [Алмазова, 2008: 26]. Яғни, сөйлеу мәдениетін меңгеру үшін алдымен әдеби тілдің заңдылықтарын меңгеріп, одан кейін түрлі тілдік құралдарды жағдаятқа қарай дұрыс қолдану. Сөйлеу мәдениетін меңгеру, демек, сөйлеушінің тәрбиелік деңгейімен қатар, тілді меңгеру деңгейінің сенімділігін көрсетеді (Алмазова, 2008: 26). Н.И. Формановскаяның ойынша, сөйлеу этикеті, бұл ««сен» немесе «сіз» осы жағдайда сәйкес келетін қарым-қатынас, сәлемдесу және қоштасу, кешірім мен алғыс, құттықтау мен тілектер, сыпайылықтың әртүрлі көріністерін таңдауға мүмкіндік беретін ұлттық ерекшелік және әлеуметтік бекітілген қарым-қатынас стереотиптері, әңгімелесушіге достық қатынас жасауы» (Формановская, 1990: 4).

Яғни, ол сөйлейтін тілдің ұлттық ерекшелігі мен мәдени дәстүрінің өзі халықтың сөйлеу әдебінен көрінеді, осы белгілі бір тілге тән негізгі сөйлеу формулаларын білу, біріншіден, шетелдікпен тез ортақ тіл табуға, екіншіден, оларды талдай отырып, осы халықтың мәдениеті мен дәстүрін, қоғамдағы қарым-қатынасты жақсы түсінуге, басқа мәдениеттердің тілге әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Жалпы әр халықтың сөйлесуінде өзіндік сөйлеу этикеттері бар, сұхбаттасқанда сыпайы түрде «сіз» деп сөйлесу адамның мәдениеттілігін және оның өзінің қызметтесіне,

сұқбаттасына деген құрметін білдіреді. Тәрбиелі және көзі ашық іскер адам сұқбаттасы басшы немесе қармағындағы адам, өзінен үлкен не кіші болсын әрқашан қарым-қатынастың осы сыпайы формасын қолданады. Қатынастың «сен» формасын қолдану іскерлік жағдайда дұрыс емес. «Сен» тек жақын адамдар, құрдастар арасында ғана пайдалану орынды (Джельдыбаева, 2019). Мінез-құлық мәдениеті сыпайылық қағидаттарын жүзеге асыру ретінде сұқбаттасушылардың жанжалсыз табысты өзара әрекеттесуі үшін қажет (Бэни, 2022). Әдептілік теориясында Р.Лакоф сыпайылық үш стратегияда жүзеге асады: өз пікірін қабылдауға мәжбүрлемеу; сұқбаттасушыға таңдау құқығын беру; әңгімелесушінің өзін жақсы сезінуі: достық қарым-қатынаста болу (Lakoff, 1973). Дж.Лич сыпайылықтың негізгі принциптерін «Principles of Pragmatics» (Лич, 1983) кітабында толығырақ талдайды. Автор сыпайылықты жомарттық, жанашырлық, келісім, мақұлдау және қарапайымдылықтың жиынтығы ретінде қарастырады.

Материал мен әдістер

Зерттеу жұмысымызда Ирандықтардың сөйлеу этикетіндегі таарофтың лингвистикалық сипаты талданды. Бұл зерттеуде сипаттама әдісі (сөйлеу этикетіндегі таарофтың зерттелуіне шолу жасалғанда) қолданылды, талдау әдісі (сөйлеу этикетіндегі таарофқа) талдау жасалғанда, лексикографиялық әдіс (сөз, сөз тіркестерін қарастыруда), жүйелеу әдісі (таарофқа қатысты сөздермен сөз тіркестерін топтастырғанда) пайдаланылды.

Әдебиетке шолу

Қоғамдағы адамның күнделікті қызметі әлеуметтік тәртіпке негізделеді және бұл тәртіп жеке адамдар мен топтық әлеуметтік сыпайылық арқылы жалғасады. Ирандық этикеттің өзегі – таароф (таароф). Бүгінгі таңда ирандықтардың сыпайылық әдебіне қатысты түрі «таароф» жасау мәдениеті. «Таароф» сөзіне байланысты әртүрлі сипаттамалар беріледі және ол жайында ғалымдар кеңінен түсіндіреді. «Таароф» ирандық мәдениеттің ерекше белгілерінің бірі ретінде шетелдік зерттеушілердің назарында. Соңғы кезде ирандықтардың сөйлеу этикетіндегі таарофтың кеңінен талқылануы, қазіргі парсы тілі дамуының айғағы.

Кейбір ғалымдар таарофты тарихи тұрғыдан қарастырса, басқалары лингвистикалық тұрғыдан зерттеген (Сорен, 2016). XVII ғасырдағы француз көпесі Жан-Батист Тавернье Иран туралы жазбаларында таарофты атап өтеді. Автор «таароф» сөзін әртүрлі мағынада, жағдайда және сыпайылық мағынасында да пайдалануға болатынын алға тартады. Ал парсы мәдениетінде тіпті басқа тілдерге қарағанда позитивті сыпайылық басым. Адресаттың алдын ала сұрауынсыз келесі тарапқа кеңес беруге, оның жеке өмірін талқылауға және т.б. жағдайда көмектесуге әзір екенін көруге болады. Тілдің коммуникативтік қызметін негізге ала отырып, Н.И. Формановская сөйлеу этикетінің мамандандырылған функцияларын, атап айтқанда: байланыс орнатушы, реттеуші, эмоционалды-модальды функцияларды және адресатқа бағыттау функциясын анықтайды (Формановская, 1990). Сонымен бірге автор сөйлеу этикетінің функцияларын қарастыра отырып, сөйлеу этикетінің қарым-қатынаста қандай орын алатынын, оның сөйлеу коммуникациясында қандай рөл атқаратынын және оның сөйлеу тіліндегі қарым-қатынастың жалпы контекстіне қалай кіретінін түсіну маңызды екенін атап өтеді. Осыған байланысты әртүрлі жағдайларда вербалды қарым-қатынастың тұрақты формулалары деп аталатын: қоштасу, сәлемдесу, кешірім сұрау, үндеу, өтініш және басқалары көптеген зерттеушілердің көзқарасына түседі (Формановская, 1990).

«Таароф» парсы тіліне енген араб тіліндегі «арафа» («білу», «білім алу») лексемасынан бастау алады, алайда бұл ұғымның мазмұны парсы тілінен шыққан. Мұхаммед Моинның бес томдық парсы тілінің түсіндірме сөздігінде «таароф» лексемасына былай анықтама берілген:

- 1) бірін-бірі тану;
- 2) сыпайылық жасау;
- 3) қайырымдылық жасау;
- 4) танысын таныстыру;
- 5) қарсы алу;
- 6) сыйлық беру (Моин, 2005).

Дехходаның 16 томдық сөздігінде жоғарыда айтылғандардан басқа мынадай мағыналарын да кездестіруге болады: «жиналыста /бір жерге кіре берісте сәлем беру; рәсім/ шара өткізу» (Деххода, 1998). «Парсыша-орысша сөздікте» Ю.А. Рубинчик "таароф" сөзінің бірнеше мағыналарының аудармасын ұсынады:

1) сыпайылық алмасу; 2) рәсімдерді сақтау; 3) сыйлау (сыйлық) (Рубинчик, 1983);

«Таароф» лексемасының қазақ тіліне аудармасы көп жағдайда контекстке байланысты анықталатынын және көп алуандығымен сипатталатынын айта кеткен жөн. Сондай-ақ әлі күнге дейін таароф жайында қазақ тілінде зерттеулер жоқ. Жоғарыда аталған мағыналардан басқа, жағдайға байланысты «таароф» біздің тілде мақтау, әдептілік, дәстүр, ұсыныс, шақыру деп аударуға болады. Ирандық сыпайылықтың ресми және дәстүрлі сипаты бар, ал орыс мәдениетінде «шынайылық, турашылдық, шыншылдық салтанаттылық пен этикеттің қатаң сақталуы жоғары бағаланады (Ахмади, 2014). Егер орыс мәдениетінде сыпайылық жалпы қабылданған мінез-құлық ережелерін сақтауды (бұзбауды) білдірсе, парсы мәдениетінде басқаларға құрмет пен көңіл бөлуді белсенді түрде көрсетеді (Ахмади, 2015). Дегенмен, ирандық мәдениеттің бұл сөзді түсіндіру және мәдениетаралық қарым-қатынас үшін ерекше маңызды басқа тілдердегі лайықты баламасын табу әрекеттері жасалады. Кейбір филологтар бұл терминді былай ұсынады: «комплимент» (Ахмади, 2015), ал басқалары – «рәсім». Ирандық таарофтың мәніне ең жақыны, біздің ойымызша, «ирандық сыпайылық» терминін қолдануды ұсынатын Сорен Фаиктің анықтамасы (Сорен, 2016).

М. Шафаги мен Ю.А.Зотованың «Орыс және парсы тілдерінің этикеттік сөйлеу актілеріндегі «Ар-намыс» концепті» деген мақаласында таароф жайында жақсы зерттеулер жүргізген. Бұл мақалада орыс және парсы тілдерінің мысалында «намыс» ұғымы мен оның сөйлеу этикетінің формулаларындағы көрінісін салыстырады. «Таароф» ирандық қоғамда ерекше рөл ойнайды және сол органың этикет ережелерінің қалыптасқан жиынтығы. Авторлар осы сөздің мағынасын, орыс тіліндегі қажетті баламаларын береді, мәдени құбылыстың негізгі сипаттамаларын түсіндіреді (Шафаги, 2018). Ал Фатэмэ Ахмади Бэнидің «Ирандық сөйлеу этикендегі таароф» деген мақаласында ирандық және ресейлік коммуникативті мәдениеттердегі әдептілік үлгілері арасындағы мәселелеріне арналған. Мақалада парсы мәдениетіндегі таароф – сыпайылық әдебіне көбірек көңіл бөлінеді. Таароф қазіргі Иран қоғамының өмірінде және ирандықтардың шетелдіктермен коммуникативті қарым-қатынасында маңызды рөл атқарады. Мақалада сыпайылық теориясының негізгі постулаттары және парсы мәдениетіндегі сөйлеу этикетінің ұлттық ерекшеліктерінің мәселелері қарастырылады. Парсы тілі тасымалдаушыларының шынайы күнделікті әңгімелерін талдау негізінде Ирандағы күнделікті мәдениетаралық қарым-қатынастың сипатының маңызды сипаттары ашылады. Сондай-ақ, күтпеген кездесу жағдаяты және соған байланысты қонаққа шақыру қарастырылады. Стереотиптік шақыру және бас тарту формулалары талданады (Бэни, 2022).

Хуршидном Аббастың «Таароф жайында» деген мақаласында таароф – біздің қоғамда кең таралған сыпайылық нормаларының бір түрі деп беріледі. Бұл норманы міндетті ететін нәрсе оның әлеуметтік қарым-қатынастар мен күнделікті өзара әрекеттесулерге тигізетін әсері болып табылады және ол дәстүрлі мінез-құлық түрі ретінде көрінуі мүмкін (Хуршидном, 2010). Таароф жасау – әрқашан шынайылықтың белгісі, Иранда күнде қолданылатын әдеттердің бірі болған таарофты тәулігіне талай мәрте айтып куә боламыз. Бұл күнделікті қарым-қатынаста ресми және бейресми түрде жүзеге асады (Хуршидном, 2010).

Мухаммад Джавад Таввакколи Ханики мен Сурио Ваһеданидің «Таароф» жайындағы ғылыми зерттеулерінде былай жазылады: «таароф» – Иран мәдениетінде әлеуметтік сыпайылық әдебінің бір түрі ретінде ерекше орын алады және құрмет көрсету болып табылады. Барлық мәдениеттер арасында әлеуметтік этикет саласында тұрақты және ортақ үлгілері бар, бірақ бұл үлгілердің әр мәдениетте қалай қолданылатыны өзінің құндылықтары мен сенімдер жүйесіне немесе өзіндік «семантикалық және символдық жүйесі» бар. Ол сыпайылық әдептің мақтауға қатысы болуы немесе керісінше болуы да мүмкін (Ханеки, 2022). Таароф немесе тароф (парсы: تعارف, парсыша айтылуы: [taarof] – парсы сөзі, ол ирандық мәдениетті немесе әдептілік өнерін білдіреді, ол құрмет пен әлеуметтік дәрежеге баса назар аударады («Ta'rof – Understanding Iranian Culture». Достар арасындағы немесе үй иесі мен қонақтың арасындағы таароф достықтың құндылығын дүниедегі барлық нәрселерден бірінші орынға қояды.

Таароф – бұл Иран мәдениетіне тән нәрсе әлеуметтік қарым-қатынас тәсілі, кейде өтірік пен екіжүзділікте болуы мүмкін. Таароф дұрыс және бұрыс болып екі түрде болады (Ханеки, 2022). Ахмед Изади таароф ирандықтардың мәдени болмысының маңызды құрамдас бөлігі және ирандықтардың әдет-ғұрып әдептіліктерінің ажырамас бөлігі екенін дәлелдейді. Оның пікірінше, ол

тек ирандықтардың қарым-қатынасында ғана емес, мәдениетаралық қарым-қатынасында да маңызды рөл атқарады (Изади, 2018). Басқа мәдени ортаның өкілдері ирандық таарофты стереотиптер тізбегінің алмасуы ретінде қабылдайды. Таароф – парсы тілінің көркем, кейде поэтикалық қолданысы. Ол прагмалингвистикада зерттеледі. Сорен Фаика таарофта өзінің постулатының 4 негізгі компонентін анықтайды:

- 1) коммуниканттарға құрмет;
- 2) әңгімелесушінің өз еркіне қарсы сөйлеу әрекетіне міндетті оң жауап беру (сөйлеуші өзін ыңғайсыз жағдайда сезінсе де);
- 3) қонақжайлылық;
- 4) қарапайымдылық (Сорен, 2016).

Нәтижелер және талқылау

Біздің көзқарасымыз бойынша, таароф – ирандық этикеттің ауызша және вербалды емес ережелерінің қалыптасқан жиынтығы. Таароф – комплимент, шақыру, алғыс айтудың сөйлеу жағдаяттарын белгілі бір дәрежеде қамтығанымен, бұл сөйлеу әрекеттеріне әрқашан дәл сәйкес келе бермейді. Ол үлкен жиілікпен, қалыптасқан формулаларды қайталаумен, салтанаттылықпен, әсірелеушілікпен, жағымпаздықпен сипатталуы мүмкін. Көп жағдайда таароф шақыру, сәлемдесу, қоштасу, сәлемдесу (қонақ күту), алғыс айту әрекеттерінде жүзеге асады. Таарофтың құрамдас бөлігі – қарапайымдылық. Мұндай түсінбеушілікке мысал ретінде дүкенде немесе таксиде шетелдік турист өнімнің немесе қызметтің бағасы туралы сұрағына жауап ретінде [qabele shoma ra nadare]

«сіз оған лайықты емессіз» деп беріледі. Мысалы дүкенде ақша төлемекші болған сатып алушыға قابل شما را نداره [qabele shoma ra nadare] деп сатушы айтады, сондай-ақ مهمان من باشيد [mehmane man boshid] менің қонағым болыңыз, яғни мағынасы ақшаңызды төлемей-ақ қойыңыз, менің қонағым болыңыз деп айтады. Мұндай сыпайылық алмасуға ирандықтардың сөйлеу этикетінде кездесетін көліктің алдында отырған кісі арттағы кісіге немесе басқа орында артқы жақта отырған ирандықтан кешірім сұрауы мүмкін. Мәдениеттің мұндай ерекшелігін білетін адам бұған таңғалмауы керек және өз кезегінде жауап ретінде жағымды бірдеңе жасауы немесе айтуы керек, мысалы: gol post-o ru nadare, орыс тілінде «У цветка нет лица и спины», қазақ тілінде былай аударуға болады: гүлдің беті мен арқасы жоқ.

Парсы тіліндегі «таароф» сөзінің кең мағыналы және өзіндік ерекшелікке ие. Кейбір сыпайылық тактикасына негізделген сөздердің, ауызша сөйлеуде қолданылуы «таароф» деп аталады. У. Биман таарофтарда қолданылатын тілдік құралдардың кем дегенде үш сипаты болуы керек деп жазады:

1. Оларда басқалардың мәртебесін көтеретін болуы керек.
2. Олар сұқбаттасушының мәртебесін төмендетін элементтерді сақтауы керек;
3. Олар ешқандай логикалық қайшылықсыз өзара әрекеттесуге қатысатын барлық тараптар үшін жоғарыда аталған екі санаттағы элементтерді бір уақытта пайдалануға мүмкіндік беретін ауыспалы құрылымға ие болуы керек (Биман, 2002).

Парсы мәдениетінде таарофты қамтитын сөйлеу сыпайылықты вербализациялаудың негізгі стратегияларының бірі болып табылады. Бұл сыпайылықты өз кезегінде сөйлеу мәнеріне қарай жоғары және төмен деп жіктеуге болады. Барлық таарофтар жоғары сөйлеу мәнерін қалыптастыра бермейді, кейбіреулерінде жаргон да бар.

Парсы тілінде таароф өзінің мәнерлілігімен, сөз шеберлігімен ерекшеленеді. Онда көптеген әдет-ғұрыптық сөйлеу бірліктері арқылы берілген. Мысалы, ирандықтар көптен бері бір-бірін көрмесе, кейін кездескен кезде: چشم ما روشن [cheshme ma roshan]. Яғни аудармасы «Көзім қуаныштан жарқырайды» деп беріледі. Егер біреуді мақтау керек болса, мақтауға жауап ретінде ирандықтар жиі жауап береді: / چشم ها يتان قشنگ می بيند [cheshmatun gashang mibinand] сенің көзің оны әдемі көреді. Мұнда әңгімелесушіге қарапайымдылық және іззет құрмет көрсетеді. «Менде бар нәрсе шынымен де соншалықты әдемі емес, ол сізге әдемі болып көрінеді, өйткені сіздің көздеріңіз оны әдемі көреді» деген мағынада айтылады. Али Акбар Сулейманидің таарофты былай түсіндіреді: Иран мәдениетіндегі таароф қоғамдағы кең ауқымды мінез-құлықтарды қамтитын өзара құрмет пен әлеуметтік дәрежеге мән берудің үлгісі болып табылады (мысалы, ер адамның әйелге есікті ашуы немесе есік алдында әріптестерінің кіруі үшін ылтипатылық көрсетуі).

قربان شما [qorbane shoma] мен сен үшін өзімді құрбан етемін. Яғни шынайылықты көрсетеді. Таароф тілі діни лексиканы жиі қолданумен де сипатталады. Мысалы, коштасқанда: خدا نگهدار [xoda negahdar] Құдай сені сақтасын! Сізді қолдасын! خدا قوت [xoda qovvat] Құдай қуат берсін!

1-Кесте – Сөйлеу этикетіндегі кейбір таарофтың берілуі мен қолданылуы

Сөйлеу этикетіндегі кейбір таарофтың берілуі	Қолдануы
خواهش، خواهش می کنم [xaesh, xaesh mikonam] өтіну, өтінемін	жағдаятқа негізделген шақыру кіру, отыру, алу және т. б.
آفتاب از کدوم طرف در اومده؟ [oftab az kodom taraf dar omade] күн қай жақтан шықты?	әдеттегі тәртіпке қайшы мінез-құлықтың пайда болуы; мысалы, әлдекім досына ұзақ уақыттан кейін қонаққа барса, телефон соғып, хабар жіберсе соған қарата айтылады.
از شما به ما رسیده [az shoma be mo raside] сізден бізге жетті	әрқашан жақсылық жасағанды білдіреді; адамға қызығушылықтың бір түрі және алғыс пен ризашылық көрсету
التماس دعا [eltemase doaa] бата сұрау, дұға жасау	басқалардан жақсы дұға сұрау, әдетте қажылыққа баратын немесе ғибадат жасайтын адамнан сұрау
استدعا می کنم [estedaa mikonam] өтіну	өтініш жасағанда қолданылады
بازم این ورا تشریف بیارین [bazam in bar tashrif biarin] тағы да мына / біздің жақтарға келіңіз	қайта шақырғанда пайдаланылады
به پای هم پیر شدن [be pai-ie ham pir shodan] ерлі-зайыптылық өмірде бірге өмір сүру, бірге қартаю	тілек білдіргенде қолданылады
ببخشید پشتم به شما ست [bebaxshid poshtam be shomast] кешіресіз, артқы жағым сізге қарады	артқы жақтағы отырған кісіден кешірім сұрау /әдетте көліктің алдыңғы жағында отырған кісі артқы жағында отырған кісіге қаратып айтады
جای شما خالی [zhaie shoma [xali] сіздің орныңыз білінді	«сіздің орныңыз білінді» деген әдетте адам салтанатты кешке немесе соған ұқсас іс-шараларға қатысып, оны басқа адамға сипаттап, екінші тараптың орны білінгенін көрсетуде қолданылады
دوستان به جای ما [dustan be zhaie mo] орнымызды достарымыз толтырды	«сздің орныңыз білінді» дегенге екінші тарап «орнымызды достарымыз толтырды» деп жауап бергенде қолданылады
چشم تون روشن [zheshmoeton roushan] көзайым болсын	бұл жақсы хабар алған немесе басында бір жақсылық болған адамды құттықтап, жарқын көздер айтуды білдіреді.
خسته نباشی / خسته نباشید [xaste nabashi] Шаршамаңыз	бір жұмысты істеп жатқан да немесе істеп бітірген де «шаршамаңыз» деп айтылады.
خوش خبر باشی [xosh xabar bashi] жақсы хабар күтіңіз	жақсы хабар беру; жақсылыққа жору, жақсы хабар кутуде қолдану
دست شما درد نکته [daste shoma dard nakone] Қолыңыз дерт көрмесін	алғыс айтуда қолданылады

چه عجب شد كه ياد ما كرديد! [Che ajab shod ke yade mo kardid!] Қандай ғажап бізді есіңе түсірдің!	көптен келмей, келген кісіге немесе көптен хабарласпай кеткен кісіге қарата айтылады
زیر سایه شما [zire sayae shoma] сіздің саяңыздың/ көлеңкеңіздің астындамын من مديون مهر و محبت شما هستم [man madyaone mehr o mohabbate shoma hastam] мен сіздің махаббат пен сүйіспеншілігіңізге қарыздармын	бұл тіркестегі сая/көлеңкенің мағынасы мейірімділік, рақымдылық, махаббат және осыған ұқсас мағыналарды білдіріп, адам «сенің көлеңкеңнің астындамын» десе, қарсы жақ: мен сіздің махаббат пен сүйіспеншілігіңізге қарыздармын деп айтады.

Қорытынды

Ирандық ортада халықтардың сөйлеу әдебі сол елдің қоғамының біте қайнасқан ережелері мен қағидаттарына, сыпайылық қарым-қатынасының және ұлтқа тән менталитет негізінің принциптеріне сүйенеді. Жалпы халықтардың сөйлеу этикеті қалыптасқан үрдіспен заман ағымына сай дамып, жетіліп келесі ұрпаққа жеткізіледі. Сондықтан мәдениет пен дәстүр бір-бірімен үнемі байланыста болып, сол қоғамдағы ұлттың тарихи жетілуінің нәтижесі болуы керек.

Жоғарыда атап өткеніміздей парсы сөйлей әдебіндегі кейбір лексемалардың қазақ тілінде баламасы жоқ екені белгілі болды, ал кейбір парсы мен қазақ сөйлеу әдебінде мағынасы бірдей қолданылатын лексемалар бар. Атап айтсақ, سفر بخیر! [safar bexeir] сапарың оң болсын немесе жол болсын! دست شما درد نكته! [daste shoma dard nakone!] Қолыңыз дерт көрмесін! سلام برسويد! [salam berosanid!] Сәлем айтыңыз! غم نينيد! [gam nabinid!] Мұңаймаңыз! Мұндай сөздер парсы тілін үйренушілерге жеңіл болады. Зерттеу нәтижелерін ЖОО тәжірибесінде тіл үйренушілерге парсы тілін оқытуда және ізденушілердің ғылыми-зерттеу жұмыстарында қолдану тиімді болып табылады.

Жалпы сөйлеу этикетін пайдалануда ұлттық дәстүр, әдет-ғұрыптан басқа, тәрбие де негізгі рөл ойнайды. Өйткені сол қоғамның адамы өз ұлтының тәрбиесі мен әдебін үйреніп жетіледі. Бұдан тілдік этикеттің әр ұлт иесі болмысының нәтижесі екендігін айтуға негіз бар.

Себебі адамдар қоғамның дамуына сай дамып, өркендеп отырады және олар сол елдің менталитетін, дүниетанымын, салт-дәстүрін білуі керек, себебі халықтар мәдениетіндегі өзіндік ерекшеліктердің бірдей болмауы – тілдік байланыстың жүзеге асуына кері әсерін беруі немесе кедергілер туғызуы әбден мүмкін. Егер сол елдің тілін меңгеріп жатқан тіл үйренушілер ирандықтардың сөйлеу этикетіндегі таарофтардың қолданылу аясын білмесе, сол ортада ирандықтармен қарым-қатынас жасау қиынға соғары анық.

Әдебиеттер

Алмазов А.А. (2008). Русский язык и культура речи: учебное пособие для студентов. - М.: Центр ВЛАДОС, - 2008. -176 с.

Ахмади З. (2014). Вежливость и понятие «таароф» в иранской культуре // «Наука и школа». -2014. -№3.-С. 102-105

Бэни Ф.А. (2022). Таароф в иранском речевом этикете.//Вестник. РГТУ.Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». -2022. №1 (8-2). -299-316 С.

دهخدا ا (1998). لغت نامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران. 1301 ص.

Джельдыбаева Р.Б., Садықова Р.К. (2019). Қытай және парсы тіліндегі сыпайылық категориясы және сәлемдесу формалары. «Хабаршы» журналы». -№2(61).-2019. -223-229 бб.

Izadi A. (2018) Exploring Iranian compliments //Journal of Linguistic Research.-2018. -№2.-, 67–82 pp.

Lakoff R.T. (1973). The logic of politeness or minding your P's and Q's. Papers from the Ninth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society. Chicago: Chicago Linguistic Society. -1973. -292-305 pp.

Leech G.N. (1983). Principles of Pragmatics. London and New York: Longman.-1983. P.250.

معین م. (2005) فرهنگ فارسی (متوسط) شامل یک مقدمه و سه بخش: لغات، ترکیبات خارجی. اعلام حاوی: لغات و اصطلاحات فصیح. - جلد 1. -2005. -1586 ص.

Рубинчик Ю. (198) Персидско-русский словарь. -Москва. -И: Русский язык. 2 т. -1983. -1664 с.

Soren F.(2016) Courtesy and compliments in Iran. Journal of Iranian Studies. №1, -2016. 105-124 pp.

خانیکى م.ت، ث. وجدانى (2022) بررسی حدود رفتار های تعارفی از دیدگاه معصومین (علیهم السلام). مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی. سال سوم، شماره 24، اردیبهشت 2022. -15 ص.
خورشیدنام ع. (2010) درباره تعریف، نشریه: برگ فرهنگ. شماره 20. -2010. -182-195 ص.

Шафаги М., Зотова Ю.А. (2022). Концепт «Честь» в этикетных речевых актах русского и персидского языков // Русский язык за рубежом. -№1.-2022. С.40-49

Формановская Н.И. (1990). Речевой этикет. Русско-английские соответствия: Справочник.-М.:Высшая школа,-1990.-95с.

References

Almazov A.A. (2008). Russkiy yazyk i kul'tura rechi: uchebnoye posobiye dlya studentov vyssh. i sred. spets. uchebn. zavedeniy, obuchayushchikhsya po defektolg. spetsial'nostyam. -M.:Tsentr VLADOS, 2008.-176 s. [Russian language and speech culture: a textbook for students.- M.: VLADOS Center, -2008. -176 pp.] (in Russian).

Akhmadi Z. (2014). Vezhливost' i ponyatiye «taarof» v iranskoy kul'ture // Nauka i shkola. -2014. -№3.S.-102-105 [Politeness and the concept of “taarof” in Iranian culture // “Science and School”. -2014. -No. 3.- 102-105 pp.] (in Russian).

Beni F.A. (2022). Taarof v iranskom rechevom etikete. Vestnik. RGTU. Seriya «Literaturovedeniye. YAzykoznaniiye. Kul'turologiya». -2022. -№1 (8-2).-299-316 S. [Taarof in Iranian speech etiquette.//Bulletin. RGTU. Series “Literary Studies. Linguistics. Culturology”. -2022. No. 1 (8-2). -299-316 pp.] (in Russian)..

Dehxoda A.(1998). Logat name-ie Dehxoda. Entesharat-e daneshgah-e Tehran. -1998.-1130 s. [Dehkhooda dictionary. Publications of Tehran University. 1998. 1130 p.] (in Persian).

Djeldibayeva R.B., Sadyqova R.K. (2019). Qıtay jāne parsı tilindegi sıpayılıq kategoriyası jāne sälemdesw formaları. «Xabarşı» jwrnalı.-№2(61). -2019.-223-229bb. [Politeness category in Chinese and Persian and greeting forms. Khabarshi magazine. - No. 2(61). - 2019. pp. 223-229] (in Kazakh).

Izadi A. (2018). Exploring Iranian compliments. Journal of Linguistic Research. -№2, pp. -67–82. (in Persian)

Lakoff R.T. (1973). The logic of politeness or minding your P's and Q's. Papers from the Ninth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society. Chicago: Chicago Linguistic Society, -1973.p.- 292-305. (in English).

Leech G.N. (1983). Principles of Pragmatics. London and New York:Longman.-1983. p.250. (in English).

Moin M. (2005). Farhange farsi (motavaset) shamel yek moqadame va se baxsh: Loqat, tarkibate xoreji.-Elame Habi:Logat ba estelahate fasih. Jelde 1.-2005.-1586s. [Farhang Persian (intermediate) including an introduction and three parts: vocabulary, foreign compounds. The announcement contains: eloquent words and expressions. Volume 1. 2005-. 1586 p.] (in Persian).

Rubinchik YU.A. (1983). Persidsko-russkiy slovar'. Moskva. -I: Russkiy yazyk. .2 t. -1983. -1664 s. [Persian-Russian dictionary. - Moscow. -И: Русский язык. 2 т. -1983. -1664 p.] (in Russian).

Soren F.(2016). Courtesy and compliments in Iran. Journal of Iranian Studies. . -№1, pp. -105-124. (in English)

Xaneki T.M.,Vahedani S.Barrasi hodude raftarhaie taarofi az didgahe masumin 'liham al salam. Majale Dastavardhaie nouin dar Motalate olum-e ensani. Sale sevome.-№24, Ordubesht. 2020.-15 s. [Examining the limits of complimentary behavior from the point of view of the innocent (peace be upon them). New achievements magazine in Humanities studies. Third year. Number 24, May 2022-. 15 p.] (in Persian).

Xurshidinam E. Darbarye Taarof. Nashrye:Barge Farhang. -№20.-2010.-182-195 s. [About the tariff. Publication: Bargh Farhang. Number 20-. 2010 - 182-195 p.] (in Persian).

Shafagi M., Zotova YU.A. (2022). Kontsept «Chest'» v etiketnykh rechevykh aktakh russkogoi persidskogo yazykov // Russkiy yazyk za rubezhom.-№1.-2022.-40-49 S.[The concept of “Honor” in etiquette speech acts of Russian and Persian languages // Russian language abroad. -№1. S. -2022.-40-49 (in Russian).

Formanovskaya N.I. (1990). Rechevoy etiket. Russko-angliyskiye sootvetstviya: Spravochnik.-M.:Vysshaya shkola,-1990.-95s. [Speech etiquette. Russian-English correspondences: Directory.-M.: Higher School,-1990.-95p.] (in Russian).